

„Keleti Svájc” és Erdély 1918–1919

A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéhez

1.

Jászi Oszkár az első világháború utolsó szakaszában Erdély nemzetiségi problémáit nyelvi határokhoz igazított autonómiák révén, a Magyar Királyság belső föderalizálása nélkül javasolta megoldani. Összállami szintről kitekintve egy kelet-közép-európai konföderációban gondolkodott, amelyet a *Dunai Egyesült Államok*: Ausztria, Magyarország, Lengyelország, Csehország és a délszláv Illyria államszövetségének távlatában rajzolt meg *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* című, 1918 tavaszán befejezett, de csak október közepén kinyomtatott művében.¹ Könyvében a megjelenés időpontjáig túlhaladt a történelmi idő. Ezért néhány héten belül, a kettős monarchia összeomlásának a végnapjaiban, a nemzetiségek irányában engedelmesebbre módosította álláspontját. Az immár köztársasági, Károlyi Mihály vezette magyar kormány tagjaként hajlott arra, hogy a világháborút nemzetközi jogilag lezáró béketárgyalások végleges döntéséig Erdély román többségű területeinek közigazgatását egy kantonálisan átszervezett Magyarország határain belül átruházza a Központi Román Nemzeti Tanácsra. E november 13-án a *Népszava* hasábjain nyilvánosságra hozott *Erdélyi provizórium-tervezet* Bethlen István gróf és Apáthy István, a konzervatív erdélyi politika két főalakja is elfogadta utolsó elérhető maximumként egy november 11-én Jászival és Károlyival folytatott megbeszélésen.² Ez a

¹ Jászi: *A Monarchia jövője*, 7. A mű keletkezéstörténetéhez Galántai: *Egy különös könyv*.

² A Jászi-féle erdélyi provizórium-tervezet. In: Szarka: *A méltányos nemzeti elhatárolódás*, 62–63; Romsics: *Bethlen* [1991], 72. Jászinak azokban a napokban egy

hármass egyeztetés egy két nappal azelőtt megérkezett, november 6-án kelt ultimátum jegyében zajlott le, amelyben a Román Nemzeti Tanács felszólította a budapesti kormányt, hogy engedje át neki a hatalmat 26 kelet-magyarországi és erdélyi vármegyében.³

Károlyi a román politikai igények elhárítására Jászit tárca nélküli nemzetiségügyi miniszterként Aradra küldte, hogy megnyerje az erdélyi és magyarországi román vezetést a provizórium-tervezetnek. A szociológus kormánytag vezette küldöttséghez erdélyi magyar részről Apáthy mellett a jogtudós Somló Bódog is csatlakozott. A november 13-14-i tárgyalások magyar kudarcra végződtek.⁴ A román fél a kantonális megoldást átmenetileg sem fogadta el, mivel számára csupán képviselőket jelentett volna a magyar kormányban „az összes külügyi, gazdasági és pénzügyi, közlekedési és közlekedési” vonatkozásban. A Budapesttől való függőséget fenntartotta volna az a „kormánybizottság” is, amely a közrendet biztosítandó a magyar kormány és Román Nemzeti Tanács megbízottaiból állt volna össze; a leendő „öttagú bíróság”-nak hasonlóképpen a magyar kormány, a budapesti Magyar Nemzeti Tanács és a Román Nemzeti Tanács együttműködése folytán kellett volna közös nevezőre jutnia különböző tárgykörökben.⁵

másik erdélyi magyar csoportosulás is a „kantonális szerkezet” bevezetését javasolta a „magyar nemzet önrendelkezési joga” megőrzése mellett „mindazonokon a területeken, amelyeken a román testvérmennyiséggel együtt lakik” – anélkül, hogy részletezte volna a román illetékesség mértékét: A székelyek küldöttsége Jászi miniszternél [Budapest, 1918. november]. MOL K 40, 1918-XVIII-308, 1.

3 Haslinger: *Arad*, 119; Szász Z.: *Forradalmak*, 1711.

4 [Jászi Oszkár aradi tárgyalásainak jegyzőkönyve, 1918. november. Töredék.] MOL K 610, 80. cs. 1xc. Korabeli beszámolók és tudományos elemzések az aradi magyar–román tárgyalásokról: Az aradi magyar–román tárgyalások [1918]. In: *Duna-völgyi barátságok*, 90–100; Haslinger: *Arad*, 122–135; Jászi: *Visszaemlékezés*; Komáromi: *Jászi*; Raffay: *Erdély*, 98–99.

5 A Jászi-féle erdélyi provizórium-tervezet. In: Szarka: *A méltányos nemzeti elhatárolódás*, 62–63.

Budapest az Aradon megírt egyezség után nem változtatott álláspontján. Az árnyékkormányra kiépült Magyar Nemzeti Tanács⁶ rendszeresen értesült az erdélyi magyar lakosság hangulatáról,⁷ egyben kapcsolatban maradván az ottani román nemzeti tanácsokkal.⁸ Bízott abban, hogy a rend a nemzetiségekkel egyetértésben, területi veszteségek nélkül helyreállítható. Röplapok, amelyeket magyarok, románok és németek közösen írtak alá, ideig-óráig valóban inkább átmenetet, mint összeomlást sejtettek.⁹ November 20-án azonban az erdélyi és magyarországi román politikusok önállósulási kiáltványt intéztek „a világ népeihez”.¹⁰ Két héttel később Károlyi Mihály válaszként nyilvánosan felhívta a nemzetiségeket Magyarország területi egységének tiszteletben tartására, és újlag közigazgatási-kulturális autonómiát kínált nekik egy demokratikus „Keleti Svájc” keretében.¹¹ A magyar kormányfő néhány nappal később a Román Nemzeti Tanács budapesti meghatalmazottja révén értesült az elszakadást megerősítő december 1-i gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata-

6 Csatlakozások a Nemzeti Tanácshoz. MOL K 440, 1. cs. A/IV. Szervezetek és pártok részéről a Nemzeti Tanácsba delegált tagok névsorai. Uo. A/III. Magyar Nemzeti Tanács tagjainak és bizottságainak névsora. Uo. A/I.

7 Dénes István – Magyar Nemzeti Tanács. Torda, 1918. november 14. MOL K 440, 6. cs. D/V-161; [„Egy magyar honpolgár”] – Magyar Nemzeti Tanács. Dicsőszentmárton, 1918. november 16. Uo. D/IV-133; Magyar Nemzeti Tanács – Marosvásárhelyi Nemzeti Tanács. Budapest, 1918. november 20. Uo. D/IV-186.

8 Magyar Nemzeti Tanács – Román Nemzeti Tanács. [Budapest, 1918. november]. MOL K 440, 6. cs. D/V-1918-1597; Magyar Nemzeti Tanács – Román Nemzeti Tanács. Budapest, 1918. november 23. Uo. D/V-226; Barkász Sándor – Magyar Nemzeti Tanács. Lugos, 1918. november 26. Uo. D/II-655; Andreiu Bărbănteanu [Szeben megyei Román Nemzeti Tanács elnöke] – Magyar Nemzeti Tanács. [Szeben, 1918. november–december]. Uo. D/IV-796.

9 Hock János – Mihályi Tivadar – Melczér Vilmos: Emberek! [Kolozsvár] 1918. november 3. SZTEK PR, Ms. 251/4880-11; Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács – Sfátul Poporului Roman din Ardeal – Der Nationalrat: Magyar Testvérek! Fratilor Romani! Sachsen Brüder! Kolozsvár, 1918. november 3. Uo. 251/4880-10. Vö. Haslinger: *Arad*, 115–116.

10 Szász Z.: *Forradalmak*, 1714.

11 Károlyi Mihály felhívása a magyar néphez. Budapest, 1918. december 4. In: *Károlyi Mihály levelezése*, 305–307, itt 306.

iról, amelyeket nyomban visszautasított a magyar közigazgatás erdélyrészi fenntartását elrendelő november 13-i belgrádi fegyverszüneti egyezményre hivatkozva.¹² Tiltakozásával számtalan erdélyi magyar beadványban megfogalmazott kérelemnek tett eleget.¹³

November 25-ig Jászi nemzetiségügyi minisztériumában elkészült a leendő „Keleti Svájc” vázlata. Valószínűleg Somló Bódog dolgozta ki az aradi tárgyalásokon előterjesztett provizórium-tervezet alapján – emezt a nemzetiségek rovására pontosítva. A továbbra is egységesnek elképzelt Magyarország összesen tizen-négy kantonja közül mindössze öt jött volna létre Erdélyben, és ezek közül csupán egy-egy román, román–szász és szász többséggel. A vázlat minden lényeges részeseleme a magyar nemzet és államközpont egyedül mérvadó szerepét irányozta elő: a kantonok főispánjait és az iskolák vezetőségét a kormányzat, a tisztviselőket a kormányzat vagy a főispánok nevezik ki, a magyar nyelv döntő befolyással bír a gazdaságban, a kereskedelemben, a pénzügyekben, és – ráadásul – a hadsereg számára „némi magyarosítás” lehetőségéről van szó.¹⁴

12 Erdélyi János – Károlyi Mihály. Budapest, 1918. december 7. In: Uo. 316–318; Károlyi Mihály – Erdélyi János. Budapest, 1918. december 9. In: Uo. 318. A gyulafehérvári határozatok szövegét románul és magyarul közli Nagy L.: *A kisebbségek*, 208–211. A belgrádi fegyverszüneti egyezményről Eördögh: *Geschichte*, 39–43; Ormos: *Padovától Trianonig*, 59–74, 106.

13 Dénes István – Magyar Nemzeti Tanács. Torda, 1918. november 14. MOL K 440, 6. cs. D/V-161; [„Egy magyar honpolgár”] – Magyar Nemzeti Tanács. Dicsőszentmárton, 1918. november 16. Uo. D/IV-133; Magyar Nemzeti Tanács – Marosvásárhelyi Nemzeti Tanács. Budapest, 1918. november 20. Uo. IV/D-186; Bodó Sándor / Újlaky János – Magyar Nemzeti Tanács. Marosvásárhely, 1918. november 20. Uo. D/IV-186; Vasgyári Hivatal – Budapesti Kereskedelmi Minisztérium. Vajdahunyad, 1918. december 1. Uo. D/V-51; Kovács Ödön – Magyar Nemzeti Tanács. Máramarossziget, 1918. december 2. Uo. D/IV-47; Somlyói V. Ignác – Magyar Nemzeti Tanács. Bethlen, 1918. december 3. Uo. D/IV-1918-1218; [Árvay] – Hock János. Székelyudvarhely, 1918. december 4. Uo. D/II-1489; Bene Ferenc – [Magyar Nemzeti Tanács, 1918. december]. Uo. D/IV-1918-1085.

14 A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium „Keleti-Svájc” tervezetének fennmaradt vázlata. 1918. november 25. In: Szarka: *A méltányos nemzeti elhatárolódás*, 57–60. Vö. Jászi Oszkár Erdély kantonizálási terve (1918. november) térképvázlattal: Haselsteiner: *Közép-Európa*, 43.

A vázlat december 2-án irattárba került.¹⁵ Néhány nappal később egy új, kelet-magyarországi hatáskörű hivatal mégis a legfeljebb decentralizált-szövetségi, de inkább a központosított-egységes Magyarország eszméjét igyekezett átültetni a gyakorlatba. Erdélyi magyar körök az őszirózsás forradalom idején egy saját vezetőségű, de a budapesti központnak alárendelt kormányzati testület létrehozását szorgalmazták.¹⁶ Ezt a gondolatot végül a budapesti Magyar Nemzeti Tanács és november 1-jén Kolozsvárt megalakult Erdélyi Bizottsága érlelte meg. Utóbbi szervezetet a Károlyi-párt, a Szociáldemokrata Párt és a Polgári Radikális Párt tagjai alkották.¹⁷ Apáthy István az „általános, egyenlő és titkos, nőkre is kiterjedő választójog” bevezetése és a „haza területi épsége, politikai egysége” érdekében irányította.¹⁸ Részleges végrehajtói felhatalmazással azonban csak azután bírt, hogy a kormány 1918. december 7-én kinevezte a Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosságot élére.¹⁹

A Főkormánybiztosság – mint ez már nevéből is kitűnik – nem erdélyi intézménynek készült, hanem olyannak, amely az országos közügyek intézését erdélyi követelményekhez igazítja. Nem a

15 A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium „Keleti-Svájc” tervezetének fennmaradt vázlata. 1918. november 25. In: Szarka: *A méltányos nemzeti elhatárolódás*, 57.

16 S. Nagy: *Külön erdélyi kormányzatszervelet*.

17 Apáthy István – Janovics Jenő – Vincze Sándor: *Katonák, tisztek, legénység!* [Kolozsvár, 1918. október 31.]. SZTEK PR, Ms. 251/4880-8 [román és német fordításban is]; Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács – Sfátul Poporulul Roman din Ardeal – Der Nationalrat: *Magyar Testvérek! Fratilor Romani! Sachsen Brüder!* Kolozsvár, 1918. november 3. Uo. 251/4880-10; Apáthy István – Janovics Jenő – Vincze Sándor: *A szabad magyar köztársaság minden emberéhez!* [Kolozsvár, 1918. november]. Uo. 251/4880-12 [román és német fordításban is]; Sulyok: *Kronológia*, 235.

18 Apáthy István: *Szózat Erdély fiaihoz* [1918–1919 körül]. OSZKK AIh, Quart. Hung. 2455/II.

19 [Batthyány Tivadar, belügyminiszter] – Apáthy István. Budapest, 1918. december 7. OSZKK AIh, Quart. Hung. 2455/I/1; Janovics Jenő: [Jelentés 1919. február 24-i kihallgatásáról a Kolozs megyei prefekturán.] Uo. 2455/I/22, 3; Sulyok: *Kronológia*, 236.

regionális ügykezelés tárgykörök szerinti *decentralizálását*, vagyis bizonyos fokú önállósítását, hanem mindenkifelett a továbbra is az államközpontból irányítandó feladatok *dekoncentrációját* szolgálta.²⁰ Megbízata részleges illetékességgel látta el a politikai, katonai, gazdasági, jogi, közigazgatási, társadalmi, kulturális, közlekedési, pénzügyi és gazdasági tanácsadás terén. Fő feladatául kapta azon megyék magyar lakosságának érdekképviselőit, amelyeket a gyulafehérvári román nemzetgyűlés december 1-jén román államterületté nyilvánított.²¹ Apáthy a polgári radikális régió- és nemzetiségpolitikát november elején Jászival és Károlyival egyeztetve bizonyos öngazgatási elemekkel készült volt megújítani, most azonban, a létében veszélyeztetett ország kormányának mentési intézkedésekre felhatalmazott képviselőjeként egy újabb maximum felé mozdította el. Eközben visszatért azon korábbi elvi álláspontjára, hogy az etnikai-kulturális autonómiák nem védik, hanem bomlasztják az állam egységét.²² A saját államegység megőrzésének feltétlen céljával magyarázható, hogy a Főköormánybiztosság a regionális érdeket magyar vonatkozásban is alárendelte az összállaminak. Ezt a funkcionális súlypontját tükrözi például alapító okmánya, amely a helyi magyar nemzeti tanácsot Apáthy kérésének értelmében nem „Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács”-nak, hanem a „Magyar Nemzeti Tanács Kelet-Magyarországi Bizottságá”-nak vagy „Erdélyi Bizottságá”-nak

20 A decentralizáció és a dekoncentráció közötti minőségi különbségekről Gerdes: *Politische Dezentralisierung; Verwaltung*. In: *Grundbegriffe der politikwissenschaftlichen Fachsprache*, 322–324.

21 A Kelet-Magyarországi Főköormánybiztosság szervezeti és ügykezelési szabályai. Kolozsvár, 1918. december. OSZKK AIh, Quart. Hung. 2455/I/7; Janovics Jenő: [Jelentés 1919. február 24-i kihallgatásáról a Kolozs megyei prefekturán.] Uo. 2455/I/22, 3; Károlyi Mihály – Erdélyi Főköormánybiztosság. Budapest, 1918. december 21. In: *Károlyi Mihály levelezése*, 332; Sulyok: *Kronológia*, 236.

22 Apáthy – Károlyi Mihály. Kolozsvár, 1916. július 30. In: *Károlyi Mihály levelezése*, 135–137; Apáthy – Károlyi Mihály. Kolozsvár, 1918. október 14. In: Uo. 243–247 (az utóbbi levél kéziratossága: OSZKK AIh, Quart. Hung. 2455/III); Apáthy: *Erdély*. Vö. Litván: *Egy könyv*, 43.

nevezte.²³ A budapesti kormány a főköormánybiztosi kinevezést a budapesti francia katonai parancsnoksággal kötött megegyezéssel igazolta, amelynek értelmében a magyar katonai és polgári hatóságok Kolozsvárt maradhattak a város román megszállása esetén is. Erről a rendelkezésről tudomásuk volt a román katonai tényezőknél is, akik Kolozsvárt a belgrádi fegyverszüneti egyezmény szerint egyelőre csak stratégiai pontként szállhatták meg – amit 1918. december 24-én meg is tettek. Apáthy újév táján megállapodott a dunai francia csapatok, illetve a VII. román hadosztály parancsnokával, Berthelot és Neculcea tábornokokkal abban, hogy a magyar főhatalom visszavonja katonai alakulatait a Nagybánya–Kolozsvár–Déva vonaltól 15 kilométerre, közigazgatását azonban a stratégiai övezetekben, így Kolozsvárt is helyén hagyja.²⁴

A pártközi véleményazonosság az új köztársasági államforma és a területileg egységes Magyarország vonatkozásában decemberben is fennállt, habár Apáthy a helyi Nemzeti Tanács és a Főköormánybiztosság szociáldemokrata tagjaival újra meg újra vitába keveredett. A főköormánybiztos 1919. január elején rá is kívánta venni Károlyit, hogy – a bolsevista veszélyt időben elhárítandó – oszlassa fel a munkástanácsokat. Ugyanakkor a baloldal érveit is felhasználta ahhoz, hogy rámutasson: a román nagybojárók birodalmához csatolt Erdélybe beköszöntene a társadalmi elnyomás.²⁵ A Főköormánybiztosság világnézeti jobbra is,

23 Apáthy – Magyar Nemzeti Tanács. Kolozsvár, 1918. december 20. MOL K 440, 6. cs. D/IV-1886; Uő: *Erdély*, 153–154; A Kelet-Magyarországi Főköormánybiztosság szervezeti és ügykezelési szabályai. Kolozsvár, 1918. december. OSZKK AIh, Quart. Hung. 2455/I/7, 5, 7.

24 Aide-mémoire, concernant le contrôle des clauses de l'armistice. Uo. 2455/I/18; Apáthy: *Erdély*, 170–175; Eördögh: *Geschichte*, 39–43; Fogarassy: *Adalékok*, 67; Ormos: *Padovától Trianonig*, 106, 122–124, az Apáthy-Berthelot egyezményt tükröző térképázzal.

25 Janovics Jenő: [Jelentés 1919. február 24-i kihallgatásáról a Kolozs megyei prefekturán.] OSZKK AIh, Quart. Hung. 2455/I/22, 4. Vö. Fogarassy: *Adalékok*, 67–75; Ligeti: *Súly*, 11–12. Politikai felfogását és főköormánybiztosi működését összefoglalja hivatali levelezésének egyik késői darabjában: Apáthy – Károlyi

balra is nyitó tevékenykedése az 1918. december 22-i kolozsvári nagygyűlés megszervezésében tetőzött, amelyen 28 vármegye több tízezer lakosa síkra szállt a területileg oszthatlan magyar állam mellett.²⁶ A budapesti Nemzeti Tanács időhiányra hivatkozva nem teljesítette Apáthy ama kívánságát, hogy további városokból és megyékből is toborozzon tüntetőket.²⁷ *A román szocialisták a magyarság mellett* – tömörítette az egyik tudósító vezércikk alcíme azon nemzeti-világnézeti szövetség látványát, amely Kolozsvár főterén két román szociáldemokrata politikus közreműködésével, majd a magyar himnuszt követően elénekelt Marseillaise zenei aláfestésében látszott alakot ölteni. Apáthy az Erdélyre kiterjeszkedő idegen uralmat a magyar függetlenségi politika hagyományos modorában elsősorban nemzeti alapon azonosította. Csaknem négymillió magyar önrendelkezési jogát perelte nem egészen hárommillió románéval szemben: „Nem akarunk idegen uralom alatt élni, nem kellett a magasabb gazdasági és szellemi műveltséggel rendelkező Ausztria, nem kellett a Habsburg uralom, és ma fogadjuk el egy gazdaságilag fejletlenebb, a műveltségben mögötünk maradt állam uralmát és vele ismét egy idegen uralkodó jármát. Huszonhat vármegyének négy millió nem románajkú lakossága ez ellen tiltakozik és tiltakozni fog örökké!”²⁸

Mihály. Kolozsvár, 1919. január 3. OSZKK AIh, Quart. Hung. 2355/VI/2. *Károlyi Mihály levelezése* itt használt kötete nem közli az utóbbi gépiratos levelet, vélhetően azért, mert nem érkezett meg címzettjéhez. Szerzője az első, tartalmilag érdektelen bekezdést elhagyva beiktatta emlékezéseibe: Apáthy: *Erdély*, 173–175.

- 26 Janovics Jenő: [Jelentés 1919. február 24-i kihallgatásáról a Kolozs megyei prefektúrán.] OSZKK AIh, Quart. Hung. 2455/I/22, 3. Kortárs megfigyelők a „tömeget 40.000 főre becsülték”: Sulyok: *Kronológia*, 237. A helyszíni tudósítás szerint „80.000 ember jelenlétében folyt le a nagygyűlés”.
- 27 Apáthy – Magyar Nemzeti Tanács. Kolozsvár, 1918. december 20. MOL K 440, 6. cs. D/IV-1886; Magyar Nemzeti Tanács – Apáthy. [Budapest] 1918. [december]. Uo.
- 28 Beszédét idézi: *A kolozsvári nagygyűlés*. Vö. Janovics Jenő: [Jelentés 1919. február 24-i kihallgatásáról a Kolozs megyei prefektúrán.] OSZKK AIh, Quart. Hung. 2455/I/22, 3–4.

A kérelhetetlenség, amellyel lándzsát tört Magyarország függetlensége és területi épsége mellett, és amellyel már az aradi tárgyalásokon kirítt a magyar küldöttségből,²⁹ derékba törte Apáthy politikai pályafutását. A megszálló román hatalom 1919. január 17-én „bolsevista agitáció” ürügyén letartóztatta,³⁰ véget vetve világnézeteket áthidalni iparkodó szövetkezési kísérletezéseinek. Hiába biztosította a román hadvezetést arról, hogy kész támogatni a magyar és a román bolsevizmus elleni, általa közösnek vélt harcot.³¹ A Fő kormánybiztosság a román katonai és polgári szervek sorozatos beavatkozásai folytán nem láthatta el feladatait a kívánt mértékben. December végén összevonta ügyosztályait, Apáthy letartóztatásának napján pedig felfüggesztette – tulajdonképpen befejezte – működését.³²

2.

A magyar főhatalom 1919 elejéig kiszorult a történeti Erdélyből. A kantonálisan átalakított Magyarország gondolata mégsem merült feledésbe a Királyhágón túl. Január 15-én Grandpierre Emil, egy Svájcból bevándorolt francia család leszármazottja, 1897 és 1918 között a kolozsvári Királyi Törvényszék bírása,³³ egy

- 29 Vö. Grandpierre: *Apáthy*; Jászi: *Visszaemlékezés*; Komáromi: *Jászi*; Ligeti: *Súly*, 15–18.
- 30 Janovics Jenő: [Jelentés 1919. február 24-i kihallgatásáról a Kolozs megyei prefektúrán.] OSZKK AIh, Quart. Hung. 2455/I/22, 4; Apáthy fogságával kapcsolatos levelek [1920]. Uo. 2455/V, VI. Apáthyt a szebeni román katonai hadbíróóság 1919. júliusában öt év fogházra ítélte. Fellebezésére a bukaresti Legfelső Hadbíróóság felmentette. Mégis internálták, és csak 1920 januárjában helyezték szabadlábra. Azon év októberében, más források szerint augusztusában Magyarországra költözött: Fogarassy: *Adalékok*, 87, 23. jegyzet; Sulyok: *Kronológia*, 238, 240–241.
- 31 Janovics Jenő: [Jelentés 1919. február 24-i kihallgatásáról a Kolozs megyei prefektúrán.] OSZKK AIh, Quart. Hung. 2455/I/22, 4; Aide-mémoire, concernant le contrôle des clauses de l’armistice. Uo. 2455/I/18; Apáthy – Károlyi Mihály. Kolozsvár, 1919. január 3. Uo. 2455/VI/2.
- 32 Janovics Jenő: [Jelentés 1919. február 24-i kihallgatásáról a Kolozs megyei prefektúrán.] Uo. 2455/I/22, 4; Sulyok: *Kronológia*, 236–237.
- 33 Várady: *Grandpierre*, 503.

magyar tisztviselői küldöttség élén Nagyszebenben azt javasolta a megszálló román erők polgári csúcsszerveinek, a Kormányzótanácsnak, hogy Erdély közigazgatását vegye át az egymást területről területre felváltó többségi, vegyes lakosság esetén pedig vegyes bizottság, valamint hogy a magyar állami hivatalnokok hűségeskü helyett csupán fogadalmat tegyenek a román államhatalomra. A román fél nem fogadta el az ajánlatot.³⁴ A Jászi nyomán megszőtt alternatív rendezési minta a következő hónapokban mégis tovább élt az erdélyi magyar értelmiségi középrétegek és egyházak politikai elképzeléseiben, a *passzív ellenállásban*, amelyet elsősorban a tisztviselői kar kezdeményezett az új főhatalommal szemben.

A budapesti kormány már 1918 novemberében utasította a kelet-magyarországi főispánokat és főtisztviselőket, hogy lehetőleg tagadják meg a hűségesküt a román megszállóknak, mégpedig az 1918. november 13-i belgrádi fegyverszüneti szerződés és az 1907. évi hágai egyezmény azon cikkelyeinek alapján, amelyek megtiltották a mindenkori idegen katonai hatalomra való kényszerű felesketést; hasonló igazolási lehetőséget kínált a bánsági francia közigazgatás egyik 1919. március végén kelt rendelete.³⁵ A hűségeskü tárgyában már 1918 végén lezajlott első összetűzések után a nagyszebeni Kormányzótanács 1919 februárjában törvényerejűen elrendelte a bírák, ügyvédek, jegyzők, az állami iskolák tanszemélyzete és a magánorvosok azonnali felesketését I. Ferdinánd román királyra; az ellenszegülők kártalanítás nélkül menesztendők voltak

34 Barabás Endre: A román uralom alá került volt magyar tisztviselők ügyének történelmi vázlata [1922 körül]. MOL K 610, 32. cs. 2 c., 20–22; [Barabás Endre]: Az erdélyi tisztviselők eskü kérdésének hiteles története [1920 körül]. Uo. 2–3; Sulyok: *Kronológia*, 238.

35 Barabás Endre: A román uralom alá került volt magyar tisztviselők ügyének történelmi vázlata [1922 körül]. MOL K 610, 32. cs. 2 c., 19; [Barabás Endre]: Az erdélyi tisztviselők eskü kérdésének hiteles története [1920 körül]. Uo. 2; Bíró S.: *Kisebbségben és többségben*, 348; Jakabffy: *A magyar államhatalom*, 132; Romsics: *Bethlen* [1991], 97–98.

állásukból.³⁶ Az utóbbi intézkedés számtalan esetben meg is történt atrocitás jellegű bántalmazások kíséretében. Az Erdélyben ily módon kisemmizettek már 1919 januárjától pénzügyi segílyeket kaptak Budapestről. Eközben a román hűségeskü sorozatos magyar megtagadása *tisztviselőmozgalom*má terebélyesedett, amelynek többé-kevésbé nyíltan fellépő szószólói a román államot csak a nemzetközi jogba iktatása után, egy megfelelően ratifikált békeszerződés nyomán szándékoztak elfogadni.³⁷ „Passzív rezisztenciá”-ba vonulván megtagadták a kiterjeszkedő rendszer által „követelt teljesítményeket”, így azt is, hogy részt vegyenek a román belpolitikában.³⁸ Ezen álláspont egyik fő értelmi szerzője Grandpierre Emil volt. A Károlyi-kormány az őszirózsás forradalomban vállalt tevékeny szerepe alapján 1918 decemberében őt nevezte ki Kolozsvár és Kolozs vármegye főispánjává, amely tisztségeiből a román hatóságok Apáthy elfogatásának a napján eltávolították. Ezután magyar körökben a főkormánybiztos nem hivatalos utódjának számított; a fennebb említett sikertelen nagyszebeni tárgyalás után visszahúzódott a tisztviselőmozgalom rejtett közegébe, amelyből csak 1921-ben tért vissza az ekkor már Nagy-Románia államjogi létéhez igazodóan belpolitikai cselekvésre

36 Goldiş: *Notă*; Lazar: *Ordonanță*. Vö. [A *Szellemi Front* megindításával kapcsolatos iratok.] 1919. február 27. – március 1. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/156; [Emlékirat a magyar miniszterelnökhöz a székelyföldi tisztviselők sérelmeiről.] 1919. szeptember 14. Uo. 7651/167.

37 Barabás Endre: A román uralom alá került volt magyar tisztviselők ügyének történelmi vázlata [1922 körül]. MOL K 610, 32. cs. 2 c., 24–32; [Barabás Endre]: Az erdélyi tisztviselők eskü kérdésének hiteles története [1920 körül]. Uo. 2–3; Gyárfás: *Az első kísérlet*, 41–42. A *tisztviselőmozgalom* első, korabeli szemléletű, de ma is használható ismertetése: Grandpierre: *Az erdélyi magyarság*.

38 Zágoni: *A magyarság*, 9. Vö. Ligeti: *Súly*, 15–16. A román szakirodalomban előfordul az a vélemény, hogy „magyar és székely csoportok” szerepeltek már az 1919. évi romániai parlamenti választásokon (pl. Scurtu: *Political Parties*, 67). Ez téves állítás. Az illető magyar nemzetiségű jelöltek román pártok nevében indultak, mégpedig önként, megbízás nélkül, olyan listákon, amelyeknek összeállításában nem vett részt erdélyi magyar politikai tényező: Mikó: *Magyar képviselők*, 20; Uő: *Huszonkét év*, 9–28; Sulyok: *Kronológia*, 240.

készülő erdélyi magyar vezetés konzervatív irányzatának a nyilvánosságába.³⁹

A posta- és a távközlőszolgálat katonai felügyelete, a sajtócenzúra, a mozgásszabadság korlátozása, valamint a gyülekezési tilalom a nyilvános politikai tevékenységet nehezítette meg, kevésbé az elméleti munkát, amelyet az egyházak bátorító példája serkentett. Az átmenetileg felekezeti átalakult magyar állami iskolák ugyanis 1919-ben a körülményekhez képest – és az államiakkal ellentétben – zavartalanul működtek. A katolikus és a református egyház egy sor tanintézetet létesíthetett.⁴⁰ Így amolyan fellegrárává válhatott az erdélyi magyarságnak, amelynek személyi és intézményi alapját egyébként erősen meggyengítette az állami iskolák, a polgári közigazgatás, a bankok, a kereskedelem és az ipar kezdődő románosítása, a földek erőszakos haszonbérbe vétele, a lakások elkobzása, az esküt megtagadók elbocsátása, letartóztatása vagy kiutasítása.⁴¹ Amikor Berinkey Dénes kormánya és a januárban államelnökké kinevezett Károlyi, aki legutóbb a katonai ellenállást is fontolgatta, 1919 márciusában

39 Ligeti: *Grandpierre*; Mikó: *Huszonkét év*, 15; Romsics: *Bethlen* [1991], 97; Várady: *Grandpierre*. 1921 és 1925 közötti, Magyarországra való kivándorlásáig tartó erdélyi tevékenységéhez K. Lengyel: *Auf der Suche*, 158–159, 182, 186, 194, 198–201, 208, 225, 274, 289–290, 333, 340–341, 344, 346, 348, 350.

40 Bíró S.: *Kisebbségben és többségben*, 410–411; 495, 502–503; Diószegi: *A romániai magyarság*, 22–24; Jancsó: *A román uralom*, 126–128.

41 Barabás Endre: A román uralom alá került volt magyar tisztviselők ügyének történelmi vázlata [1922 körül]. MOL K 610, 32. cs. 2 c., 24–30; Jancsó: *A román uralom*, 126–128. További adatok és források: K. Lengyel: *Auf der Suche*, 97, 55. jegyzet. Rendkívül adatgazdag szemtanújelentések a román katonai és polgári igazgatás magyarellenes, a hivatalnokréteget különösen érintő intézkedéseiről a megszállt Erdély egész területén: [Udvarhely megyei tisztviselők] – Budapesti Fegyverszüneti Bizottság / Székely Nemzeti Tanács / Ugron Gábor. 1919. február 14., 21. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/155; [A *Szellemi front* megindításával kapcsolatos iratok]. 1919. február 27. – március 1. Uo. 7651/156; [Átirat a magyar kormányhoz Erdély magyarsága és székelysége nevében.] Kolozsvár, 1919. május 14. Uo. 7651/159; [Emlékirat a magyar miniszterelnökhöz a székelyföldi tisztviselők sérelmeiről.] 1919. szeptember 14. Uo. 7651/167; Az oláh uralom kezdetei magyar földön [1920–1921 körül]. MOL K 610, 80. cs. 1xc.

lemondtak,⁴² a nagyromán állameszme „Keleti Svájc” típusú alternatívája csupán polgári radikális háttérét vesztette el, nem pedig rendszerpolitikai érveit. Hiszen a román hatalmi szerkezet kiépülése elsősorban társadalmi-gazdasági téren sújtotta az erdélyi még államalkotó lakosságot. Mindemellett a nemzeti gondolat az elkövetkezőkben egyre mélyebben áthatotta a Jászi-koncepciót.

Ezt az elméleti újítást jelentős mértékben Paál Árpád hajtotta végre, aki az összeomlás napjaiban Udvarhely vármegye alispánja és a székelyudvarhelyi Székely Nemzeti Tanács elnöke,⁴³ jó fél évvel később a *Szellemi Front* egyik megalapítója volt. Ez a tisztviselőmozgalommal azonos titkos szervezet legkésőbb 1919. február végétől nem ritkán életveszélyes körülmények között próbált elvi és gyakorlati síkon szembeszegülni a román katonai és közigazgatási hatalommal – tagjai meghurcoltatásának az árán is.⁴⁴ A Székelyföld és belső Magyarország között egy közelebről meg nem nevezett kolozsvári „központ” köré hírközvetítő és tanácsadói hálózatot épített ki, amelybe bevont egyházi személyiségeket is, például Majláth Gusztáv Károly katolikus püspököt.⁴⁵ A májusban Aradon megalakult, júniusban Szegedre költözött polgári ellenkormányt⁴⁶ rejtett csatornákon ellátta helyzetelemzésekkel, és arra kérte, közvetítse a párizsi békekonferencia felé Erdély – nemzetközi önképviseletében megakadályozott – „ma-

42 Károlyi: *Az ország*, 292–294; Bölöny: *Magyarország*, 82, 324.

43 Ügyvitel és ügybeosztás a román megszállás alatt. Alispáni utasítás. 1918. December 9. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/146; Székelyudvarhelyi Székely Nemzeti Tanács hivatali naplója. 1918. december 11. – 1919. január 9. Uo. 7651/147.

44 Az 1919-es hatósági zaklatásokat Paál is megtapasztalta több hónapos fogsága, illetve háziőrizete idején: [A *Szellemi Front* megindításával kapcsolatos iratok.] 1919. március 1. Uo. 7651/156, 11–12; [Emlékirat a magyar miniszterelnökhöz a székelyföldi tisztviselők sérelmeiről.] 1919. szeptember 14. Uo. 7651/167, 10–14; [Paál Árpád másolva terjesztett körlevelei, üzenetei.] 1919. szeptember 16. Uo. 7651/414/17; Barabás Endre: A román uralom alá került volt magyar tisztviselők ügyének történelmi vázlata [1922 körül]. MOL K 610, 32. cs. 2 c., 24, 26.

45 [A *Szellemi Front* megindításával kapcsolatos iratok.] 1919. február 28., március 1. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/156, 9–12. Ugyanott a *Szellemi Front* önelnevezés.

46 Bölöny: *Magyarország*, 184.

gyarsága és székelysége” azon óhaját, hogy megőrizhesse „nyílt és teljes összefüggését a nagy magyar földdel”.⁴⁷ Miután a román Kormányzótanács 1919 májusában bezáratta a kolozsvári magyar egyetemet, és intézkedni kezdett román tulajdonba vételéről, a tanév kellős közepén kiebrudalt oktatók sorából új sorstársak csatlakoztak a *Szellemi Front*hoz.⁴⁸ Ugyanők névtelenül kinyomtatott sajtóanyagban gyarapították a tiltakozás szavait Magyarország feldarabolása növekvő veszélyének láttán.⁴⁹

Paál, akinek közreműködése az ellenállási szervezkedésben gazdag hagyatékában található kéziratos utasításokkal és átiratokkal bizonyítható,⁵⁰ 1919 nyarán egyetértett a szegedi értékeléssel, hogy a március 21-től augusztus 1-ig hivatalban lévő budapesti proletárkormány⁵¹ pusztán taktikai megfontolásból játszotta ki a területi integritás lapját, többségében nemzeti érzelmű hadserege azonban megfelelő pillanatban alkalmas lenne a bevetésre. Augusztusig az a vélemény alakult ki a *Szellemi Front* berkeiben, hogy egy románoknak kedvező békeszerződés esetén, amelyet a párizsi magyar küldöttségnek kétségtelenül alá kell majd írnia, a budapesti kormány lemond, utat nyitva ezzel egy új kormánynak, amely ezt követően parancsot ad az időközben nemzeti alapon teljesen átszervezett hadseregnek Erdély felszaba-

dítására. Paál arra az esetre, hogy ha az angol és amerikai diplomácia kivonná a magyar kérdést a francia befolyás alól, egy még közvetlenebb utat képzelt el a nemzetpolitikai célba. Vélhetően nem ismerte vagy figyelmen kívül hagyta az 1918. november 5-i Lansing-jegyzéket, amely nyilvánosságra hozta – Erdélyben is – Woodrow Wilson amerikai elnök Délkelet-Európára vonatkozó egyik legjelentősebb döntését. Paál mindenestre azt remélte, hogy az amerikai diplomácia előbb-utóbb visszautasítja a román területi követeléseket. A jegyzék ennek ellenkezőjét tette közhírré.⁵²

Paál 1919 pünkösdjén abból indult ki, hogy a párizsi békekonferencia egyelőre nem dönt Erdély elcsatolása mellett vagy ellen, és hogy „az a békekínálat”, amely a régiót „román impérium alá vetné, [...] még csak egyoldalú számlabenyújtás; az is kell hozzá, aki elfogadja”. Azon elgondolásból, hogy az erdélyi magyarok választhatnak majd e számla elfogadása és visszautasítása között, választásukat azonban érvényesíteniük kell a szerinte jogtalanul működő román Kormányzótanáccsal szemben, Paál hozzálátott egy olyan program kidolgozásához, amely egyaránt megfelelhetett a békekonferencia magyar szempontból kedvező és kedvezőtlen végkifejletének. Eszerint a *Szellemi Front*nak legfőképpen 1. ébren kellett tartania azt a hitet, hogy „lesz még magyar világ”, 2. meg kellett vetnie a román hatalommal szemben való ellenállás gazdasági alapját, 3. erősítenie kellett az egyházak és az iskolák nevelői készségét, 4. megfelelő mozgósító munkára kellett ösztönöznie a sajtót és az irodalmat, 5. szoros kapcsolatot kellett fenntartania a Székelyföld és Erdély többi magyarlakta területei között, és 6. saját

47 [Átirat a magyar kormányhoz Erdély magyarsága és székelysége nevében.] Kolozsvár, 1919. május 14. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/159, 1. Vö. [A *Szellemi Front* megindításával kapcsolatos iratok.] 1919. február 28. – március 1. Uo. 7651/156; [Emlékirat a magyar miniszterelnökhöz a székelyföldi tisztviselők sérelmeiről.] 1919. szeptember 14. Uo. 7651/167.

48 A kolozsvári egyetem átadásának hitelesített jegyzőkönyvei. 1919. május–november. OSZKK AIh, Quart. Hung. 2455/V; [Átirat a magyar kormányhoz Erdély magyarsága és székelysége nevében.] Kolozsvár, 1919. május 14. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/159, 2. A román igazgatású kolozsvári egyetem kezdeteihez Iancu – Neamtu: *Contribuții*; Neagoie: *Viata*, I, 46–90.

49 *Le sort de la Hongrie*.

50 Pl. [Paál Árpád másolva terjesztett körlevelei, üzenetei.] 1919–1920. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/414/1-44. A Paál-hagyaték rendszerezését és katalógusát Bárdi Nándornak köszönheti a kutatás: Bárdi: *Paál Árpád kézirat-hagyatéka*.

51 Bölöny: *Magyarország*, 82–84.

52 [Paál Árpád másolva terjesztett körlevelei, üzenetei.] 1919. augusztus 19., 27. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/414/12, 14. Az amerikai államminiszter Robert Lansing jegyzéke egy korabeli erdélyi német lapban: *Wilson für die politischen und territorialen Rechte der Rumänen*. A jegyzék jelentőségéhez a nagyhatalmak Románia-politikájában Haslinger: *Arad*, 86–93; Ormos: *Padovától Trianonig*, 112–134; Raffay: *Erdély*, 115–194.

karhatalmi eszközökre kellett szert tennie. Mindeközben feladatait a helyi sajátosságok alapján kellett megállapítania és elvégeznie.⁵³

Már a címe – *Szellemi frontok mindenütt* – jelzi, hogy ez a koncepció összmagyar törekvések jegyében fogant. Ezek világnézeti összefüggésben, kevésbé erdélyi, illetve székely regionális hivatkozási rendszerben kristályosodtak ki. Programvázlatát kísérő, *A magyar jövőnk elképzelése* című gépiratában Paál azért foglalkozott az internacionalizmussal, mivel így megfogalmazhatta alapkérdését: miképp válhat a magyar nép „emberiségi szükséges elemmé”? Úgy, hangzott válasza, hogy megtanul felülemelkedni a párt- és régiópolitikai ellentéteken, hogy az „igazi erők” között meglegelje a helyes „középutat”. Paál a hátráltató tényezők legfontosabbikáról így vélekedett: „Ilyen hamis erő pl. a szabadelvű gazdasági rendszernek a szabados gazdagodásokat és rablásokat elismerő elfogultsága, a tőke mindenhatósága, az önzéseknek világdiktáló szerepre való odaengedése.” Az, hogy a szerző itt az Óromániából Erdélybe átható liberalizmusra gondolt, nem csupán abból a megjegyzéséből derül ki, miszerint a „mostani konvulziók éppen ezeknek az elfajulásoknak az alakjait állítják a legkirívóbban előtérbe”. Paál ugyanis a nyomtaték kedvéért azt feltételezte, hogy bár a másik oldalon a szocializmus helyes rendező elvnek tekinthető, mégis csak egy „későbbi fokozat”-ban bontakozhat ki teljesen, mivel előbb „a nemzeti eszmények minél bensőségesebb kifejtésére kell törekedni”, azon „célok és rendszerek” kimunkálására, amelyek „a nemzet tagjait szellemi és testi munkában gyakorlatkává teszik, sokat bírókká s olyan alkotókká, hogy az alkotásoknak a világ tárgyvilágossága szerint is értéke legyen s hogy végeredményében a jelen nemzedéknek kenyeret és sorsán való bizodalmat adjon s ugyanezt a jövőnk nemzedéknek is biztosítsa”.⁵⁴

53 Paál Árpád: *Szellemi frontok mindenütt*. 1919. június 5. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/160, 1–2.

54 Paál Árpád: *A magyar jövőnk elképzelése*. 1919. június 27. Uo. 7651/161, 1–2.

A társadalmi és nemzeti érvek egybefűzése a „borzalmas bolsevizmus”⁵⁵ és a román megszálló erők elutasításából fakadt. 1919 nyarán Kós Károly sztánai nyomdájában nyomtatott rölapok harcra szólították a „dolgozó magyarság”-ot a „bojárok csaló, hazug és tolvaj” rendszere ellen, egyben szónokian rákérdezve: „Akartok-e ismét édesanyátokhoz, a szabad Magyarországhoz tartozni?” Paál, aki ismerte e rölapok tartalmát,⁵⁶ a szocializmust ugyan többre értékelte a liberalizmusnál, a baloldali eszmét azonban nem tekintette a leendő arany középút fő irányjelzőjének. Egyetlen vezérfonal az állam integritása lehet, írta *A magyar jövőnk elképzelése* összefoglalójaként – egy olyan államé, amely elismer nyelvi-kulturális alapon szervezett „nemzetiségi kantonok”-at.⁵⁷ „A kantonális törvényhozások” ennek megfelelően „az államalkotó gazdasági egység szempontjából ne az állami törvényhozás, hanem a hatásköri legfőbb bíróság útján legyenek felülbírállás alá vonhatók.”⁵⁸ Mértékadó központ és helyi illetékességek, amelyek etnikai alapon is „közjogi egységek”-ké alakulnak⁵⁹ – ez a kettős pillérű előfeltevés újból decentralizációs jelleget kölcsönözött a „Keleti Svájc” elméletének.

3.

Az erdélyi magyar sajtó megfelelt a *Szellemi Front* elvárásainak. Jászínál és Apáthynál nagyobb hajlandóságot mutatott arra, hogy Erdélyt magyar viszonyításban külön – de nem elkülönülő –

55 Székelyföld és csángóvidék szellemi frontja [Paál Árpád] – Fényes László. 1919. szeptember 13. Uo. 7651/443, 1.

56 Hagyatékában saját kézírásos keltezéssel és utalással a Kós-nyomdára: Vasutasok! [Sztána, 1919. június–július]. Uo. 7651/687/1; Erdélyi magyarok! [Sztána, 1919. június–július]. Uo. 7651/687/2.

57 Paál Árpád: *A magyar jövőnk elképzelése*. 1919. június 27. Uo. 7651/161, 2.

58 Uo. 5.

59 [Átirat a magyar kormányhoz Erdély magyarsága és székelysége nevében.] Kolozsvár, 1919. május 14. Uo. 7651/159, 4.

egységként szemlélje. Elsősorban az *Erdélyi Szemle* lendítette előre az irodalmi-kulturális decentralizáció háború előtt beindult, most már „modern transylvanizmus”-nak is nevezett folyamatát,⁶⁰ anélkül, hogy kitért volna kifejezetten államjogi kérdésekre. A kolozsvári hetilap egyik főmunkatársa Jászi a dualizmus bukásáról és a dunai államok jövőjéről szóló könyvét „csodálatosan erős és zseniálisan egész koncepció”-ként méltatta.⁶¹ A lap azonban értelemszerűen e mű főleg azon bekezdését időszerűsítette, amelyben a szerző a „magyar körökből is gyakran” bírált „merev budapesti centralizáció” ártalmaira utalt.⁶² Kidomborodtak tehát ismét az erdélyi magyarság gazdasági, kulturális és társadalmi érdekei a „partikuláris eredmények pantheon”-jában, az össznemzeti hatáskörnek gondolt „erdélyi célok” hullámhosszán.⁶³

Gazdasági szempontból a közlekedési viszonyok rendbetétele és a pénzpiac önállósítása volt a fő régiópolitikai kívánalom.⁶⁴ Kulturális téren a művelt humanizmus vezessen, amely visszaadja a tudománynak és a művészetnek nemzeti és nemzetközi szerepét, biztatták magukat közösségi szolgálatra a szellemi élet képviselői.⁶⁵ Világnézeti és regionális alapállásukra jellemzően köztársasági függetlenségi modorban búcsúztatták el „a Habsburg uralom ötszázéves zsarnokságát”,⁶⁶ ugyanakkor azonban szembefordultak a „pesti irodalmi klikkrendszer”-rel, amely már nem akadályozhatja meg az „irodalmi decentralizációt”, miután „az események egy új” és „tartós”, mert az „együtt átélt múltban” gyökerező közösséget kovácsoltak össze.⁶⁷ Kolozsvár 1919–1920-ban Nagyvárad

60 Cséser: *Modern transylvanizmus*. Vö. K. Lengyel: *Auf der Suche*, 47–61.

61 Walter: *Jászi*.

62 Jászi: *A Monarchia*, 52.

63 S. Nagy: *Erdélyi újságírók*. Vö. Bartók: *Hitvallomásunk*; Nemény: *Gondolatok*.

64 Pál: *Vasútakat*; Torday: *Kolozsvár*; Uő: *Az erdélyi tőzsde*.

65 Balogh A.: *A kultúra-közösség*; Bartalis: *Irodalom*; Büchler: *Műveltség*; S. Nagy: *Új életet*; Uő: *Írók*.

66 S. Nagy: *Október 30*.

67 Ligeti: *Gyónókönyv*.

versengve kivívta magának azt a virtuális jogot, hogy az irodalmi Erdélyt akár Budapest hatáskörén kívül is megérdemelt útjára vezesse.⁶⁸

Az *Erdélyi Szemle* fontosabb munkatársai szűkebb hazájuk irodalmi hagyományaihoz idomultak.⁶⁹ Mégis Szabó Dezső művének bővületében éltek, akit kolozsvári származása ellenére korántsem helyi erőnek, hanem – mint ragyogó stilsztát – „magyar génusz”-nak tartottak, olyan írónak, akinek „egyetlen célja volt a magyarság [cenzúrázva, K. L. Zs.]”.⁷⁰ E szövegrész román hivatalos megkurtítása aligha fedhette el *Az elsodort falu* régiók feletti mondanivalóját. Az 1919-ben napvilágot látott regényt kolozsvári recenzense szerint a budapesti lapok egy része érdemtelenül fogadta, noha minden egyes sorának a magyar nép iránti szeretet adott értelmet.⁷¹ A másik irodalmi-ideológiai példaképet, Ady Endrét 1905-ben kelt és Kolozsvárt 1918-ban újraközölt *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című esszéjével⁷² méltatták a folyóirat szerzői, hogy – miként az már a háború előtt és alatt előfordult⁷³ – a költővel Mátyás király országépítő hagyományából építkezve *folytassák* Erdélyt.⁷⁴ Mindezen erdélyiségével a szerkesztőség éppen a proletárforradalom tapasztalatait megszívlelve óvakodott attól, hogy „a bolsevizmus melegágya” legyen. A *Szellemi Front* elképzeléseihez híven az „eszményekre tekintő, öntudatos” magyarság megújulását hirdette.⁷⁵

68 (d. r. i.): *Erdélyi írók*; S. Nagy: *Az irodalmi decentralizáció*; Uő: *Irodalmi aktivitást*; Uő: *Kolozsvár*. Vö. Kovács J.: *A hőskorszak*; Ligeti: *Súly*, 18–29; Pomogáts: *A transzilvánizmus*, 59–69.

69 Walter: *Régi arcképek idézünk*; Uő: *Jegyzetek*.

70 S. Nagy: *Egy magyar író*. Vö. Walter: *Szabó*, 12.

71 Szentimrei: *Szabó*. A regény legújabb kiadása: Szabó: *Az elsodort falu*.

72 Ady: *Ismeretlen Korvin-kódex*. Kiadva in: Ady: *A nacionalizmus*, 106–114.

73 Kós: *Erdélyben keressük*. Vö. Kós: *A Szilágyság*.

74 Várady: *Folytassuk*. Vö. Szentimrei: *Az „erdélyimádó” Ady*.

75 Reményik: *Van-e szükség irodalompolitikára*, 46.

4.

A nagyromán állameszme alternatíváinak elsőként keletkezett „Keleti Svájc” típusa végighúzódt a világháborús vesztes magyar főhatalom másfél éves politikai és kulturális utóvédharcain, részben és időnként összefonódva a többi alternatívával.⁷⁶ A magyar szabadság- és egységeszmében fogant opcióként a polgári radikalizmusból és a nemzeti liberalizmusból merített világnézeti elemeit előbb ötvözte, majd rangsorolta. 1918 késő őszén baloldalra tájoltan meghatározta az alig egy hónapos formális létre érdekesült Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság önszerveződési elveit. Azután jobboldalra tolódva továbbhatott a hosszabb életű, de nem kevésbé törékeny *Szellemi Front* környezetében. Erdély helyét a magyar fennhatóság változatlanságának a távlatában hol a budapesti központ alá, hol mellé rendelte. Azáltal, hogy eredetileg progresszív forrásból megalkotott rendszerelmélete feltöltődött a konzervatív függetlenségi gondolattal, többet követelt politikai jogegyenlőségnél és társadalmi igazságosságnál. 1919–1920-ban, még mielőtt a június 4-i trianoni békeszerződés megpecsételte sorsát, a demokrácia elvével legfőképpen az erdélyi magyarság, a még-többség nemzeti önrendelkezési jogának érvényességét követelte kimondva vagy kimondatlanul. E súlyponteltolódással a megújíthatónak hitt történelmi Magyarországra, de még inkább a többé-kevésbé önállósítandó erdélyi régióra szűkítette látóhatárát, elhalványítva a Jászinál mérvadó kelet-közép-európai konföderáció, a helvetizálás dunai államokat átfogó végcélját.

[1992, 2003]

76 A többi koncepcionális alternatíváról – a székely köztársaságról, az önálló Erdélyről, a magyar-román perszonalunióról és az erdélyi magyar autonómiáról – ld. K. Lengyel: *Auf der Suche*, 103–125. Az utóbbiról magyarul uő: *Az elnapolt alternatíva (ebben a kötetben)*.

Utóirat tizenegy év múltán, a Tizenegyek emlékére

Bár ne jelent volna meg, gondoltam magamban félhangosan, amikor tizenegy évvel ezelőtt lapozgatni kezdtem a budapesti *Regio* 1992. évi 1. számában „Keleti-Svájc” és *Erdély 1918–1919. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéhez* című cikkem lapjait. Ugyanis az, amit olvasnom kellett, jóváhagyásom nélkül látott napvilágot. Az akkori felelős szerkesztővel megállapodtunk volt, hogy eredeti német nyelvű gépiratomat a szerkesztőség egyik megbízottja fordítja magyarra. Ezt a feladatot jómagam nem vállalhattam a szűkre szabott határidőre. A felelős szerkesztő, aki mellesleg a téma egyik szakavatott ismerője, és ezért természetesen szerepel is a jegyzetanyagban, a bérbe adott magyarítás eredményét imígyen bírálta el 1992. február elején kelt levelében: „Sajnos egy nagyon rossz fordítás készült tanulmányodról, úgy gondoltam, én is ki tudom javítani, és sajnos kénytelen leszek jórészt újrainni az egészet. Az első nyolc oldal javítását nézd át, ha Neked így megfelel, akkor kérlek, azt hagyd jóvá, illetve piros (egyéb színű) kiegészítésekkel lásd el.” Minthogy ettől a megoldástól már az első beleolvasás elriasztott, tanulmányomat végül mégis megírtam magyarul, és alig három héten belül elküldtem Budapestre. Hiába. Mert időközben nyomdába került a *nagyon rossz fordítás*.

Az akkor megjelent változatot az ősfogalmazvánnyal egybevetve bárki meggyőződhetne arról, hogy a *Regio* fordítója nem volt elég jártas a német tudományos nyelvben, és ráadásul magyarul is hanyagul fogalmazott. Értelmezési tévedéseivel és stíláriis pongyolaságaival mondanivalómat több helyütt is eltorzította vagy megváltoztatta. Az első közlésben fellelhető számos szedési hibáért természetesen nem ő a felelős, miként azért a különösen bosszantó filológiai mulasztásért sem, hogy az idézetek magyar nyelvű forrásaimból vissza-, tehát nyelvi jellegükből és értelmükből kifordítva láttak napvilágot, nem pedig eredeti alakjukban, úgy, ahogy másodsorra Budapestre küldött, ott viszont szélnek eresztett

szövegembe iktattam őket – és úgy, ahogy most, véletlenül éppen tizenegy év elteltével nyomdafestéket látnak.

A *Regio* 1992-es évfolyamának 2. számában *olvasói* levelemben – mai utóiratomban jelzett okokra hivatkozva – kijelentettem, hogy az előző számban nevem alatt olvasható szöveget nem vállalom, és arra kértem a *Regio*-könyvek sorozat szintén felelős szerkesztőjét, hogy az akkoriban készüléfélben lévő *Magyarok és németek Kelet-Közép-Európában* című kötetbe tanulmányom egyedül hiteles magyar változatát vegye fel. Ez a kötet aztán mégsem jelent meg. Megjelent viszont nemsokára német nyelvű doktori értekezésem a korai transzszilvanizmusról,⁷⁷ amelynek előkészítése során – és részeként – keletkezett a *Regionak* felajánlott, és egyidejűleg egy németországi szaklapban közzétett cikkem.⁷⁸ Ezt a szöveget most első ízben közlöm hiteles magyar nyelvű változatban, amely lényegében azonos azzal a gépirattal, amelyet 1992-ben hiába küldtem Budapestre. Néhány részt és szakirodalmi utalást később véglegesített 1993-as könyvem megfelelő alfejezetének tartalmához és adataihoz igazítottam.⁷⁹

Így e közlés – az új *Tizenegyek*-antológia és kísérőköte megjelenesének az alkalmából⁸⁰ – eredeti tartalmában tükrözi az 1990-es évek elején kialakított álláspontomat mai témámról – amelyet egyébként az újabb szakirodalmi termés és az időközben hozzáférhetővé vált forrásanyag figyelembevételével is vállalom. Bár néhány részletét bizonyára tovább finomíthatnám – már amennyire ezt a terjedelmi korlátok megengednék –, fő mondani-valóját a *Tizenegyek* szerepére kitekintve is változatlanul ajánlom a szakma és az olvasóközönség figyelmébe. Ugyanis transzszilvanizmus-könyvem a székely írócsoportot méltató fejezetrésze⁸¹

77 K. Lengyel: *Auf der Suche*.

78 K. Lengyel: „*Östliche Schweiz*”.

79 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 89–103.

80 *Tizenegy* [2003]; *Tizenegyek*.

81 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 300–302.

vissza a politikai erdélyiség átmeneti fejlődésszakaszára, amelyben Erdély magyar szempontú újjárendezésének a koncepciói szembeszálltak a kialakuló nagyromán állam eszméjével. Alkotóelemeik egyike, az általános önszerveződés igénye, kiterjedt a kulturális és irodalmi életre is, amely 1918–1919-ben, a fent leírt módon, éppúgy jelentős rokonszenvennel viseltetett Ady Endre és Szabó Dezső iránt, mint a *Tizenegyek* zászlóbontásakor. E két író nagybecsű fogadtatása a magyar függetlenségi hagyomány erdélyi vonulatában Trianon előtt és után a magyar nemzettudat polgári radikális, illetve népi válfajába illeszkedett. Ezen irányzat ellentét-párját az osztrák–magyar kiegyezés nemzedékének polgári és nemesi konzervativizmusa táplálta. A magyar liberalizmus e két alakjának versengésében már a dualizmus korának második felében megfigyelhető az erdélyi érdekképviselet indítéka, mégpedig mindkét alakban. A nemzeti szempont alá rendelt szociális és regionális érvek összefonódása, amely – mint a „Keleti Svájc” koncepciójából példaszerűen kiténik – a magyar területi integritás mentési elképzeléseit jellemezte, folytatódott az 1920-as évek transzszilvanizmusában, a Nagy-Románia államjogi valóságával szembesülő magyar kisebbség politikai és kulturális útkeresésében. Így történhetett, hogy a szociális töltettel jelentkező rész-erdélyi öntudatok nem csapódtak le világnézeti pártosodásban. Felbukkanásuk azonban beszédes bizonyítéka annak, hogy a különböző pártalakulási kísérletek meghiúsulása folytán végül nemzeti alapon megszervezett kisebbségi politikának ismételt ki kellett állnia a belső legitimitáció próbáját az önmegkülönböztetés szellemi áramlataival szemben is – akkor, amikor *magyar egyetemesség* és *magyar provincializmus* között feloldandó viszályt vélt felfedezni. Egy ilyen kihívásos helyzetet idéztek elő a *Tizenegyek* röviddel azután, hogy 1922 végén Kolozsvárt megalakult az Országos Magyar Párt, amely a kiegyezési nemzedék hagyományvilágában nevelkedett felső réteg irányításával a magyar egység-gondolat jegyében működött. Ebben az össznemzeti vonzattal is

rendelkező hivatásában tevékenyen támogatták a konzervatív erdélyiség kulturális képviselői, akik a román határon belüli magyar csoportképződések kérdésének külön figyelmet szenteltek. Jellemző, hogy egyikük a székely írócsoport 1923-as antológiájának⁸² méltató-bíráló ismertetésében megjegyezte, hogy Balázs Ferenc „esztétikusuk” a „székelység megállapítására” törekedve „túlságos jelentőséget tulajdonít az egynyelvű nemzeti lelken és irodalmon belül a *faji partikulárizmusnak*”. Mert a „cél”, kerekedett általános figyelmeztetéssé a korabeli recenzensnek az egész antológiára vonatkozó véleménye, „nem a faj, még kevésbé a fajnak egy meghatározott része, hanem: *a nyelvileg, lelkileg, tradicionálisan és történelmien egységes nemzet*. [...] Ha igaz az, amit ma sokan ösztönösen éreznek itt, hogy az erdélyi és különösen a székely-magyar pszichének egy még soha nem látott nagy irodalmi megnyilatkozása előtt állunk, akkor ennek a partikuláris megnyilatkozásnak nemzeti szempontból akkor lesz igazán nagy jelentősége, ha egyetemesen magyar formákba ömlik bele”.⁸³

*München, 1992. március 25.
és 2003. március 26.*

---

82 *Tizenegy*.

83 Reményik: *Tizenegy*, 850–851. Kiemelés az eredetiben.